

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
українознавства
Львівського державного
університету безпеки
життєдіяльності

ДІЕСЛІВНІ ФОРМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ XVI – XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ)

Одним з актуальних завдань історичної діалектології є реконструкція стану діалектної системи на різних часових зрізах. Головним джерелом для такої реконструкції є писемні пам'ятки різних періодів, які походять із певних регіонів України та більшою чи меншою мірою відбивають особливості тогочасного народного мовлення. Одними з найцінніших у цьому плані рукописних джерел є учительні Євангелія (далі УЄ) – збірники проповідей, які мали значне поширення в XVI–XVII ст. Більшість цих текстів створено на теренах Західної України, про що часто свідчать покраїнні записи чи місця зберігання рукописів [1, с. 23–25].

Незважаючи на призначення й тематику УЄ, у їхніх текстах трапляється загалом незначна кількість церковнослов'янських елементів, натомість у мові проповідей можна виокремити чимало рис народного мовлення, зокрема діалектизмів. Мовозначний аналіз текстів УЄ переконливо довів, що на них позначився вплив карпатських діалектів, імовірно, більшість цих пам'яток створена (переписана) в Карпатському регіоні [2]. Саме тому УЄ – одні з найцінніших джерел для вивчення минулого говірок цієї території.

Загалом писемні пам'ятки української мови вже неодноразово ставали об'єктами історико-діалектологічних досліджень у контексті граматики. Яскравим прикладом такої розвідки є праця І. Керницького «Система словозміни в українській мові: На матеріалах пам'яток XVI ст.» [3], де вчений зробив спробу реконструювати морфологічну систему мови згаданого періоду, приділивши увагу й діалектній диференціації словоформ. Діалектний аспект більшою чи меншою мірою властивий й іншим працям з історичної морфології (С. Бевзенка, О. Безпалька, М. Жовтоброуха, О. Крижанівської, Г. Наєнко, В. Німчука, С. Самійленка та ін.), джерелами для яких стала велика кількість пам'яток української мови, зокрема й деякі списки УЄ. Однак мова значної частини текстів цього жанру ще взагалі не була об'єктом мовознавчих досліджень, у тім числі й історико-діалектологічних. Саме тому вивчення значної кількості списків УЄ з цього погляду є актуальним та перспективним завданням історичної діалектології та здатне виявити нову інформацію про минуле карпатських діалектів.

Завданням нашого дослідження є: 1) схарактеризувати засвідчені в УЄ специфічні форми теперішнього часу дієслів, які становлять явище діалектного мовлення; 2) проаналізувати виявлені словоформи з огляду на дані про походження окремих списків. Отримані результати дадуть змогу доповнити знання про стан карпатських говірок вказаного періоду.

Джерелами стали 15 списків УЄ, що зберігаються в відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника (див. перелік джерел).

У нашому дослідженні виходимо з позиції про відносну сталість діалектного мовлення, особливо говірок територій, відносно ізольованих природними чинниками. Гадаємо, що коли певна риса, яка представлена в пам'ятці, існує в сучасних діалектах, то її поява (особливо неодноразова) в рукописі вказує на те, що для живого мовлення переписувачів ця особливість також була характерною.

Розглянемо детально дієслівні форми, засвідчені в досліджених текстах, звертаючи увагу на регіональні особливості цих словоформ.

• У І особі однини теперішнього часу дієслова з основою на -а часто набувають закінчення -м: *тєнь знакъ ва^н оповѣда^н* (XIII, 267а); *вызнава^н ты^ж Єдино крѣщеніє, дла ѿ^ннуцѣна грѣхѡ^е* (VIII, 212а). Архаїчна слов'янська флексія -м типова для західно- та південнослов'янських мов, а також частини західноукраїнських говірок (бойківських, західних закарпатських, лемківських, а також надсянських) [4, № 237; 5, с. 178; 6, с. 43]. Такі форми трапляються в галицьких грамотах уже з XIV ст. [7, с. 27], вони засвідчені, зокрема, в пам'ятках лемківського, а також закарпатського походження з XVI ст., однак рідко виявлені в текстах з інших українських земель [3, с. 180]. Прикметно, що серед досліджених УЄ ця флексія трапляється лише в тих пам'ятках, які походять з Лемківщини (УЄ VIII, XIII). Гадаємо, що на XVII ст. дієслівне закінчення -м вже було значно поширене в лемківських говірках.

• Дієслова з основами на -к та -г у формах І особи однини та III особи множини практично в кожному списку виступають без чергування приголосних в основі: *ѡ^нврьгоуєА его* (I, 95б), *пюидж...и режк* (I, 6а); *скоро сА до него оутекоу* (X, 37а); *не могу^н* (I, 109а); *стерегу^н стои волѣ Єго* (V, 90а). На думку Ю. Шевельова, форми з чергуванням приголосних в основах дієслів поширилися в українській мові з XVIII ст. [8, с. 821]. Однак перші випадки такого чергування засвідчено в грамотах XIV–XV ст., хоч пам'ятки XVI ст. часто містять давні форми [3, с. 179]. У наших текстах жодного прикладу з чергуванням не виявлено, що, як вважаємо, вказує на те, що їх у говірковому мовленні на той час не було. Зрештою, брак чергувань [г], [к] з [ж], [ч] є архаїчною рисою в частині говірок карпатської діалектної зони, а також у надсянських і деяких наддністрянських [9, с. 228; 10, с. 175] (хоч у цих говірках здебільшого поряд існують паралельні варіанти). Форми без зміни кореневих приголосних є й у сусідніх польській та словацькій мовах, вплив яких міг сповільнювати появу чергувань у говірках Карпат.

• Засвідчено кілька форм І особи однини від дієслова *быти*. Форма *есмь* часта в церковнослов'янських уривках: *азь Есмь гъ бѣ ваишъ* (II, 22a); *чиста Есмь* (VI, 183б) тощо. Доволі часто трапляється *есми*: *того ѿ^м кого есми посла^н* (IV, 72б), а також *естемь* (імовірно, полонізм): *я Есмь емь хрѣтїа^нка* (I, 292б); *не Есмь емь гуде^н* (XV, 40б); навіть: *оучтеса ѿ^м мене, иже емь есмь тихый и покорного срѣца* (XIII, 113a); *зыйди ѿ^м мене бо Есмь члкъ грѣшный Есмь* (X, 146a). Найчастіше бачимо форму *емь*: *не емь А гуде^н цюбы есь по^о покрьта дому моего оувойшо^н* (XIV, 38б); *бѣда мнѣ, що емь члкъ грѣшный* (XIV, 168б). Мабуть, саме форми *ем* та *естем* виявляють тогочасне розмовне мовлення вказаних територій. Форма *ем* і досі вживається, наприклад, у закарпатських, лемківських, бойківських говірках [11, с. 84; 12, с. 139; 13, с. 71]. Окрім того, на Лемківщині існує й *естем* [14, с. 141]. Форма *есми* збережена лише на Гуцульщині [8, с. 757].

• Форми І та II особи однини від *быти* зрідка омонімні з формою III особи однини *ест*: *и я емь по^о властю* (XI, 121a); *тебе ты^м зовоум чим ти не Есмь* (VII, 89б). *Ест* кілька разів виступає у III особі множини: *так Есмь Сми хитри. вьнегда^ж бываю^м наидеми члко^н* (IX, 44б); *ва^м зако^н и пррци на то^н Есмь постановлены* (XI, 40б). Мабуть, таке слововживання виникло під впливом поширеної форми *ест* (див. нижче). Тим більше, що вживання *ест* для інших осіб (передусім першої) відоме подекуди на Лемківщині, Бойківщині, Надсянні, Наддністрянщині [12, с. 139; 15, с. 69; 16, с. 82].

• Для мови УЄ характерні форми дієслів *пити*, *бити*, *лити* на зразок *чаши тоуж кѣторуж А пїю* (X, 22б); *излѣж ѿ^м дѣа моего* (VII, 68б); *симъ крѣтомъ побієши неприАтелА* (XIV, 151a); *кто маи з високу оупаде, тотъ май лихо оубиесА* (XIV, 167б); *бїють оу звони* (VI, 81a); *кды^ж оупїютсА* (IX, 183б); проте (дуже рідко): *кто тѣло оубьЕсмь* (X, 17б). До прикладу, Крехівський Апостол містить написання на зразок *бью*, *бѣе*, *бѣет* [17, с. 370], а закарпатські пам'ятки часто виявляють саме написання з *i*, *u*. Такі самі форми з [и] (рідше [і]) відомі передусім у лемківських, а також у багатьох наддністрянських, деяких бойківських, закарпатських, надсянських говірках [4, № 236].

• У кількох списках зафіксовані стягнені дієслівні форми II особи однини: *о то^н читаши* (V, 159a); *не ѿ^мприма^н ни^н* (VIII, 136a); *знаю и^ж ма завше выслуха^н* (X, 26б); *теперь опуца^н ги служебника твоЕго* (XIII, 300a) (також в I, XIV). Стягнені форми дієслів у III особі є в більшій кількості УЄ: *кто мене люби^н а сло^о мой^н слоуха^н* (I, 47б); *кто колата^н отвори^нсА Емов* (V, 156a); *та^ж бѣ прославлА^нсА!* (VII, 127a) (також в УЄ VI, IX, X, XI, XII, XV, III). Стягнені форми II і III особи однини в діалектах мають однакову територію поширення – вони характерні для мовлення Карпат [9, с. 225], функціонують головню на Лемківщині, проте відомі і в закарпатських, деяких бойківських та гуцульських говірках [4, № 237; 5, с. 178; 13, с. 70; 6, с. 43; 18, с. 143]. Стягнені форми в говорах нерідко співіснують із повними. Здебільшого причиною появи стягнених форм називають вплив західнослов'янських мов. Випадки стягнення в дієсловах засвідчені в західноукраїнських пам'ятках з XVI ст. [8, с. 689]. Кілька схожих форм є в текстах XVI ст. з Київщини, однак там це, очевидно, полонізми [3, с. 190]. У наших текстах стягнені дієслівні форми однозначно репрезентують живе народне мовлення.

• У мові УЄ трапляються скорочені, очевидно розмовні, форми II особи однини від дієслів *хотіти* і *могти*: *тото мо^ж зрозумѣти чоловіче* (XIV, 130б), *ты не хочъ оучинити мѣть над ближнимъ свои^н* (XIV, 116б); *Если хо^н имѣти живо^н вѣчны^н* (VIII, 127б); *чого хо^н дѣвко проси собѣ дати* (XI, 140a) (VI, XIII, XV, V, IX). Зараз такі словоформи типові передусім для говірок Закарпаття [18, с. 143; 19, 175].

• Формами II особи однини дієслова *быти* виступають *еси* та *есь*: *ю^ж еси во^нныи* (I, 20б); *ты жидови^н Еси* (III, 9a); *адаме где Есь* (IV, 182a); *даи ми що Есь вино^н* (X, 112б) та ін. Обидві вони могли бути в тогочасному говірковому мовленні. Наприклад, *еси* часто відзначали в лемківських, закарпатських, надсянських говірках [12, с. 139; 14, с. 141; 11, с. 83; 16, с. 82].

• У формах II особи однини дієслів *дати*, *вѣсти* переважає закінчення *-си*: *ци даси емж Смию* (I, 122a); *глаго^н оуморж та аще не повѣси* (VII, 157a). Проте нерідко є і форми на *-сь*: *Еже просить хлѣба. а ци подашь Емоу камень* (II, 92a); *Если болше выдасъ* (VI, 128a); *мАса не ись* (VII, 9б); *дай мнѣ днь^с, а оутро дасъ бѣ* (XII, 25б); рідко на *-ш* (з XVII ст.): *даши^н ми пло^о* (XIV, 164a); *Если не да^н на^н слугу бжїего* (XIII, 305a). У більшості південно-західних говірок (включно з карпатським масивом) переважають форми на *-ш* від атематичних дієслів, проте в багатьох наддністрянських є й форма *дасъ* [4, № 243; 13, с. 71; 9, с. 220], як архаїзми вчені відзначали форми на *-сь* ще й у бойківських, а також закарпатських говірках (там обидві форми можуть бути паралельними) [17, с. 143]. Очевидно, наші пам'ятки демонструють типову тогочасну рису карпатського діалектного мовлення, де флексія *-ш* в атематичних дієсловах у XVII ст. лише розпочала вкорінюватися.

• У переважній більшості УЄ в формах III особи однини та множини домінує історична флексія *-ть*: *възнесеть* (I, 27б), *повѣсть* (I, 77б); *ни Єдинаго сѣмртъ не минеть* (II, 125б); *идеть година* (III, 10a); *достоупАть црѣтва нѣнаго* (II, 9б) та ін. Деякі списки, проте, містять і флексію *-ть*: *который есмь найвышшимъ* (VII, 173б); *грѣшники милуетъ* (VIII, 65б); також у VI, IX, XI, XIII, XIV, XV. Хоч у встановленні того, твердим чи м'яким був [т] в закінченні, повністю покладатися на написання не можна, адже перед нами може бути лише правописне узвичаєння. Сьогодні флексійний [т] стверд у більшості південно-західних говірок, крім частини закарпатських і лемківських [4, № 242]. Імовірно, отже, що абсолютна перевага в пам'ятках *-ть* вказує на тогочасне розмовне мовлення й не є лише південнослов'янським впливом.

• Практично в кожному УЄ трапляються форми III особи однини дієслів з флексією *-е*, аналогічно до сучасної першої дієвідміни: *ангѣлъ наве^н пише* (I, 152a), *що сА тыче десАтера приказанїа бжїа* (I, 217б); *злато и сребро ваше поржавѣе* (IV, 152a,б); *лѣта наша яко паучина. котораа сА оснуе* (VII, 140a) тощо. Вони можуть виступати й перед постпозитивною часткою *сА*: *яко овча на заколенїе ведесА* (IX, 14a); *землА разАдесА по^о ними* (X, 4a);

та^н найбарзъй діАво^н подшанцовуєсА (XIV, 1076), що є ознакою південно-західних говірок [9, с. 128]. Проте значну перевагу в УС мають форми на *-еть*. Зазначимо, що окремі карпатські й наддністрянські, а також подільські, буковинські говірки зберігають архаїчні форми на зразок *пишет, берет* [10, с. 174; 12, с. 132; 11, с. 75]. Форми з занепалим *-ть* властиві найранішим українським пам'яткам (Ізборники, Остромирове Євангеліє, Четья XV ст.). На період XVI–XVIII ст. вони залишаються помітною рисою українських рукописів [17, с. 360]. Гадаємо, отже, що паралельне вживання форм на *-е* та на *-еть* відбиває саме неусталеність обох форм у розмовному мовленні Карпатського регіону.

- Від дієслова *быти* формою III особи однини виступає лише *єст(ь)*: *имА ми Є^{см} параскєвѣиА* (I, 2926); *яко вы^{ше} о то^н Є^{сть} написано* (XIII, 1106). До речі, ця форма збережена на Лемківщині, Надсянні, Закарпатті (часто поряд з *є*) [12, с. 139; 14, с. 141; 16, с. 83; 11, с. 85]. У значенні «нема» в більшості УС вжито конструкцію *не Єст*, що зараз особливо властива для закарпатських, а також деяких бойківських та лемківських говірок [4, № 274; 12, с. 139]: *погинули єсмо, не Є^{см} хто бы на^с ратоваль* (XII, 226); *не Є^{см} мѣти ты^н которыи не чинА^н мѣосръдѣиА* (VII, 1406). Рідкісна форма *нѣт*: *в которо^н жє^нои зрады нѣ^т* (IV, 8а). *Нѣт* у значенні «нема» засвідчено на Лемківщині [4, № 274; 14, с. 141].

- У I особі множини в мові УС домінує закінчення *-мо*: *познаємо* (I, 5а); *идємо широкы^н гостинцємь* (II, 9а); *не вѣдаємо днА ани години* (IV, 26). Однак у більшості написань *м* винесена над рядок, тому може означати закінчення *-м*. Рідко трапляється флексія *-мь*: *маємь розоумѣти* (II, 996); *що ширѣи изрозумѣмь* (IX, 466); *дойдемь до живота вѣчного* (XII, 22а) тощо. Трапляється й закінчення *-мы*: *ямы або піє^н* (I, 3616); *мы же кланАЄмосА Єго же вѣмы* (II, 526); *о^ннесемь велику^о потѣху* (IX, 92а); *просѣмы тА* (XI, 264а). У двох списках часте діалектне закінчення *-ме*: *которы дары маємь о^н него* (XIII, 106), *на то ни^с не дбаемь* (XIII, 136а); *мы кланАЄмосА кого мы знаємь* (XIV, 46). Привертають увагу стягнені форми *по чє^н знамь* (XIII, 2416), *дамь та^н дарь є^ду бгу* (XIV, 476) та ін. У південно-західних говорах на більшій території поширені водночас *-мо* та *-м*, тоді як у карпатській діалектній групі, а також західних надсянських говірках – флексія *-ме* [4, № 241; 9, с. 225; 13, с. 69; 14, с. 116; 6, с. 44]. Закінчення *-ме* відоме з XVII ст., згодом воно часто трапляється в закарпатських і лемківських текстах. Походження форм з *-ме* неоднозначне – їх трактують або як словакізми [3, с. 193; 20, с. 192], або як архаїзми з доісторичної доби [5, с. 179], тому поява цього закінчення в УС може відбивати або запозичення, або питому місцеву особливість, що є міждіалектним утворенням. Закінчення *-мо* теж характерне для частини бойківських і надсянських говірок [15, с. 69]. Флексія *-мы* (*-ми*) є в лемківських говірках, переважно у формі *єсмы* [3, с. 193; 12, с. 132].

- Різноманітні форми I особи множини засвідчено від дієслова *быти*. У більшості УС трапляється *єсмо*: *повиновати єсмо радоватисА ємж* (I, 396); *грѣшни Єсмо вишитки* (III, 3а). Значну частоту має й форма *єсмы* (рідше *єсми*): *мы єсмы нци мовсєовы* (I, 836); *блжени єсмы и мы братіЄ* (IX, 5а) (та в II, III, V, VI, VIII, IX). *Єсме* є у двох списках: *о^н него^ж всѣ Єсме* (XIII, 262а); *довжны Єсме* (XIV, 1626).

Цікава форма *ємо*, що постала під впливом аориста, є лише в УС XI: *при доброи памѣти є^нмо* (XI, 216), *Є^нмо є^нмо немоцными длА грѣхо^с свои^с* (XI, 256), а також у формі особового закінчення в УС X: *бо^нмо єдиного о^нца нѣнаго, и Єдиной ма^нкы* (X, 256). Така форма відома в книжній українській мові XVII ст., П. Житецький припускав, що вона мала певну підтримку в живому мовленні [21, с. 70], можливо, *ємо* була говірковою рисою, що до сьогодні не збереглася.

- Форми I та II осіб однини та множини від дієслова *быти* можуть бути утворені з особовими флексіями (*-мь, -сь, -смо, -сте*), що приєднуються до інших слів у реченні: *гды А^н мєжи миро^н. то А^н Є^{см} свѣ^т мироу* (I, 816); *я^н слуга па^нскаА* (VIII, 1686); *а А ... тобѣ повѣдаю. жєсѣ ты єси! петръ* (VI, 1916); *виш^нци кѣтрыисте обтАгчени* (VIII, 55а). Утворення часових форм з особовими флексіями загалом характерне для південно-західного наріччя [4, № 245], і в УС це риса живого мовлення.

- У формах III особи множини можливі взаємовпливи між дієвідмінами: *оныи волы...ж^ж спєчени готови лєжю^н* (VII, 113а); *иныи троують друогы^с* (XI, 171а), але такі випадки рідкісні. У наддністрянських, гуцульських, буковинських та інших південно-західних говірках є варіантні форми дієслів II дієвідміни з *-уть* [22, с. 115].

- Від дієслова *быти* у III особі множини виступає характерна форма *соуть*: *тыи єще в свѣтѣ соу^н* (I, 88а); *то соу^н, грѣхи которіи чинимо* (VI, 236). Її зберігають карпатські говірки, а також деякі надсянські й наддністрянські [13, с. 71; 18, с. 144; 11, с. 85; 14, с. 141; 16, с. 83].

Карпатські говірки становлять діалектний масив, для якого характерна низка особливих мовних явищ, зокрема збереження численних архаїзмів та наявність специфічних рис, які виникли під впливом контактів із західнослов'янськими мовами. Ці тенденції відбиті й у дієслівних формах наших пам'яток.

Більшість дієслівних форм, засвідчених в УС – пам'ятках, що мають помітний розмовний колорит, – переважно не книжні чи церковнослов'янські, а властиві для розмовного, зокрема діалектного, мовлення Карпат XVI–XVII ст. Матеріал досліджених УС демонструє типові для тогочасного мовлення карпатської діалектної зони форми теперішнього часу дієслів, наприклад, зі стягненням в основі на зразок *читаши, питат, знаме*; особові форми дієслова *быти* – *єи* і *суть*; форми з флексією *-ме* в I особі множини теперішнього часу та ін. Можна виокремити й тенденції, що діяли в розмовному мовленні, зокрема, до утримання дієслівних форм без чергування [г], [к] з [ж], [ч], переважання форм II особи однини на *-си* від атематичних дієслів, а також хитання між формами на *-е* та на *-еть* у III особі однини. Деякі виявлені риси пов'язані з окремими діалектами, наприклад, закінчення *-м* в I особі однини дієслів з основою на *-а* в УС з території Лемківщини. Можливо, засвідчені й говіркові форми, які не збереглися (*ємо*).

Окреслені особливості доповнюють уявлення про карпатські говірки вказаного періоду та можуть стати матеріалом для розвідок з історії українських карпатських діалектів, а форми з точніше локалізованих УС – матеріалом для історичного атласу української мови. Перспективним для подальших досліджень стане й опрацювання більшої кількості УС, локалізація їх списків, а також залучення до розгляду пам'яток інших жанрів із вказаної території.

Джерела:

- УЄ I – 1558 р., ф. 2 (Нар. дому), № 379, 366 арк.
УЄ II – ост. чверть XVI ст., ф. 2 (Нар. дому), № 77, 199 арк.
УЄ III – ост. чверть XVI ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 192, 32 арк.
УЄ IV – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77, оп. I, № 31, 218 арк.
УЄ V – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77, оп. I, № 77, 201 арк.
УЄ VI – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 91, 209 арк.
УЄ VII – 1603 р. (Чолгани), ф. 77, оп. I, № 78, 209 арк.
УЄ VIII – 1635 р. (Височани, переписувач Тимофій), ф. 2 (Нар. дому), № 62, 218 арк.
УЄ IX – бл. 1640 р. («Ясиниківське»), ф. 1 (НТШ), оп. I, № 236, 186 арк.
УЄ X – 1641 р., ф. 77, оп. I, № 32, 451 арк.
УЄ XI – перша чверть XVII ст., ф. 2 (Нар. дому), № 31, 310 арк.
УЄ XII – друга чверть XVII ст., ф. 77, оп. I, № 30, 53 арк.
УЄ XIII – друга чверть XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 397, 352 арк.
УЄ XIV – 1668 р. (переписувач Стефан Плав'янський), ф. 1 (НТШ), оп. I, № 234, 178 арк.
УЄ XV – кін. XVII – поч. XVIII ст., ф. 77, оп. I, № 256, 8 арк.

Література:

1. Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи / Галина Чуба. – К. ; Львів : Свічадо, 2011. – 224 с.
2. Макович Х.Я. Писемна пам'ятка крізь призму діалектологічних досліджень (на матеріалі рукописних учительних Євангелій із території Карпат) / Х.Я. Макович // Вісник Інституту археології Львівського національного університету ім. Івана Франка. – 2015. – Випуск 10. – С. 183–191.
3. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові: На матеріалах пам'яток XVI ст. / І.М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
4. Атлас української мови : У 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я. Закревська. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
5. Возний Т. Система дієслівних форм часу в говірці с. Бітлі на Львівщині / Т. Возний // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 177–183.
6. Пшепюрська М. Надсянський говір / Марія Пшепюрська // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. XLIV. Серія філологічна, Кн. 7. – 88 с.
7. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер. – Х. : Харк. істор.-філол. т-во, 2008. – 832 с.
8. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
9. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
10. Марчук Н. Й. Форми 3-ої особи дієслів теперішнього часу в українських говорах / Н. Марчук // Українська діалектна морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 168–177.
11. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Ч. I. Говори з наголосом дивжимим / Іван Верхратський. – Львів, 1899. – 276 с.
12. Верхратський І. Про говор галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.
13. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.
14. Зілинський І. Лемківська говірка села Явірок / Іван Зілинський // Lud słowiański. – Kraków, 1934. – Т. III, Z. 2. – S. 18–43.
15. Пура Я. О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1 / Я. О. Пура. – Львів : Львів. держ. пед. ін-т, 1958. – 88 с.
16. Верхратський І. Про говор долівський / Іван Верхратський // Записки НТШ. – Львів, 1900. – Т. XXXV–XXXVI, Кн. 3–4. – С. 1–128.
17. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол / проф. Іван Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.
18. Орос В. І. Із спостережень над говірками Хустського району Закарпатської області / В. І. Орос // Наук. записки УжДУ. – 1957. – Т. XXVI, Вип. 2. – С. 135–154.
19. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : «Ліра», 2007. – 480 с.
20. Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів / І. Панькевич // Славянская филология. – 1958. – Т. 2. – С. 164–197.
21. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія / П. Г. Житецький. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 20–138.
22. Марчук Н. Й. Система дієслівної словозміни / Н. Й. Марчук // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983. – С. 101–126.

Анотація

Х. МАКОВИЧ. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ XVI–XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ)

У статті розглянуто діалектні форми теперішнього часу дієслів, виявлені в мові 15 списків рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст., що походять з Карпатського регіону. Засвідчено низку особливих мовних явищ, які й досі характерні для карпатських говірок, зокрема, збереження архаїчних дієслівних форм (наприклад, з браком чергування [г], [к] з [ж], [ч]; форми *єм* та *суть* від *быти* та ін.), а також наявність рис, які можна трактувати або як міжмовні (міждіалектні) паралелі, або як запозичення з сусідніх слов'янських мов (наприклад, форми з флексією *-ме* в I особі множини).

Ключові слова: форми теперішнього часу дієслів, учительне Євангеліє, діалектизм, карпатські говірки, історична діалектологія.

Аннотация

Х. МАКОВИЧ. ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ В КАРПАТСКИХ ГОВОРАХ XVI-XVII ВВ. (НА МАТЕРИАЛЕ УЧИТЕЛЬНЫХ ЕВАНГЕЛИЙ)

В статье рассмотрены диалектные формы настоящего времени глаголов, обнаруженные в языке 15 списков рукописных учительных Евангелий XVI–XVII вв. из Карпатского региона. Засвидетельствовано ряд особых языковых явлений, которые до сих пор характерны для карпатских говоров, в частности, сохранение архаичных глагольных форм (например, отсутствие чередования [г], [к] с [ж], [ч] в формах слов, употребление личных форм *ест* и *суть* от *быти* и др.), а также наличие черт, которые можно рассматривать либо как межъязыковые (междиалектные) параллели, либо как заимствования из соседних славянских языков (например, формы с флексией *-ме* в I лице множественного числа).

Ключевые слова: формы настоящего времени глаголов, учительное Евангелие, диалектизм, карпатские говоры, историческая диалектология.

Summary

K. MAKOVYCH. VERBAL FORMS OF PRESENT TENSE IN UKRAINIAN CARPATHIAN DIALECTS OF XVI–XVII CENTURY (ON THE MATERIAL OF DIDACTIC GOSPELS)

Dialectical verbal forms of present tense found in the language of 15 lists of handwritten XVI–XVIIth centuries Didactic Gospels originating from the Carpathian region have been considered in the article. A number of special linguistic phenomena, which are still typical for the Carpathian dialects has been revealed. These are in particular: the preservation of archaic verbal forms (for example, forms with the lack of alternation [г], [к] and [ж], [ч], use of personal forms *єм* and *суть* of the verb *быти* etc.), as well as features that can be interpreted either as interlingual (intersdialectal) parallels, or as borrowings from neighboring Slavic languages (for example, forms with an ending *-ме* in the first person plural).

Key words: verbal forms of present tense, Didactic Gospel, dialectal form, Carpathian dialects, historical dialectology.